

1. Růst dělnické třídy — organická složka pohybu k beztřídní struktuře

V etapě rozvinutého socialismu, pro kterou je zákonitý postupný přechod k beztřídní sociální struktuře, vstupuje dělnická třída SSSR do vyššího a v určitém smyslu vrcholného období své historie. Její společenská úloha ještě vzrůstá, přičemž nakonec bude dosaženo takového stavu, že dělnická třída (pochopitelně podstatně proměněná, která už nebude třídou v dnešním smyslu) prakticky splyne se společností. Jak už předvídal B. Engels, postupně se přibližuje doba, kdy dělnická třída „už nebude třídou, nýbrž bude zahrnovat celou společnost“ [Marx—Engels 1966 : 314].

Posilování významu dělnické třídy v sovětské společnosti je v současné době, a tím spíše v budoucnu, stále méně spjato s působením „klasických“, dříve typických faktorů celkového růstu dělnické třídy. Už v sedmdesátých letech se podíl dělníků tradičního typu (tj. pracovníků státních podniků vykonávajících převážně fyzickou práci) prakticky nezvyšoval; v roce 1970 činil 57 % a v roce 1980 60 %. V podmínkách vědeckotechnické revoluce bude rychle přibývat počet pracovníků vykonávajících vysoce kvalifikované a specializované duševní profese. Není pochyb o tom, že podíl dělníků tradičního typu zůstane v blízké budoucnosti poměrně stabilní, a teprve v další perspektivě se pak bude jejich počet zmenšovat, a to dříve či později nejen relativně, ale i absolutně.

Stabilizace (či dokonce zmenšování) počtu dělníků v tradičním smyslu slova však neznamená, že se zastaví růst dělnické třídy jako takové. Z hlediska obecných sociálně historických změn je zřejmé, že tento proces se v etapě rozvinutého socialismu neoslabuje, nýbrž nabývá jiných forem a poněkud jiného obsahu. Vyšší úroveň rozvoje výrobních sil a jejich zespolečenštění vedou ke značně rychlejšímu sblížování dělnické třídy s ostatními velkými společenskými skupinami. Podíl dělníků tradičního typu zůstává víceméně stejný, avšak některé vrstvy pracujících, které se doposud svým objektivním postavením od dělnické třídy výrazně lišily, se k ní stále více přibližují. Růst dělnické třídy se nyní stává neoddelitelnou složkou utváření beztřídní struktury sovětské společnosti. Úloha současné dělnické třídy jako „sociálního rozumu“ a „sociálního srdce“ tohoto procesu zde vystupuje tím nejbezprostřednějším způsobem [XXVI. sjezd 1981 : 55].

2. Perspektivy překonávání třídních rozdílů mezi dělníky a kolchozníky

V současné době i v blízké budoucnosti se sblížování dělnické třídy a ostatních společenských skupin nejvýrazněji projevuje v rychlém stírání rozdílů mezi dělníky a kolchozníky. Je to pochopitelné, neboť pohyb k integraci dvou forem vlastnictví tvoří dnes hlavní obsah přeměny sovětské společnosti v beztřídní společnost. Ještě v nedávné minulosti se obsah práce, kulturní úroveň, životní podmínky i právní postavení kolchozníků výrazně odlišovaly od postavení dělníků. Dělníci, a to včetně zemědělských dělníků, byli více než kolchozníci spjati se současnou technikou a průmyslovou organizací práce, měli

vyšší příjmy a byli lépe sociálně zabezpečeni a dotováni z fondů společenské spotřeby.

V šedesátých a sedmdesátých letech byla řada těchto rozdílů překonána. Jak správně zjišťují sovětští badatelé, naše společnost je již dnes společností s výrazně narušenými třídními hranicemi. V blízké budoucnosti, v souvislosti s dalším rozvojem kolchozního vlastnictví až na úroveň všelidového, budou odstraněny i dosud přetrvávající rozdíly.

To ovšem neznamená, že se průměrné sociální charakteristiky kolchozníků ztotožní s odpovídajícími rysy dělnické třídy jako celku. K tomu nedojde nejspíše ani v 80. ani v 90. letech. Současný stav a tendence — tím spíše, jestliže jejich rozvoj bude zintenzívněn sociálně politickými přeměnami vytyčenými Potravinovým programem SSSR — ukazují, že v dohledné perspektivě se relativně vyrovná sociální postavení kolchozníků a dělníků v sovchozech.

Právě vyrovnání rozdílů mezi takovými srovnatelnými skupinami vede k odstranění rozdílu v sociálním postavení dělníka a rolníka, o němž se hovořilo na XXVI. sjezdu KSSS. Pokud jde o rozdíly mezi kolchozníky a dělníky jako celkem, údaje hovoří spíše o vnitrotřídních předělech, vyplývajících z odvětvové specifičnosti podmínek práce a života jednotlivých oddílů dělnické třídy. Vždyť i charakteristiky zemědělských dělníků se výrazně odlišují od průměrných charakteristik dělnické třídy jako celku. Jinak řečeno s tím, jak se postavení kolchozníků v systému společenské výroby přestává odlišovat od postavení dělníků v sovchozech, mizí třídní rozdíly mezi nimi a tyto sociální skupiny navzájem splývají.

Sbližování, a později i splývání dělnické třídy a kolchozního rolnictva je doprovázeno vzájemným osvojováním sociálních a psychologických znaků, které se zformovaly v každé z těchto skupin. Jejich osvojování však neznamená, že proběhne rovnoměrně, že to bude jakési „promíchávání“ těchto tříd, při němž by se ztrácela sociální určitost dělníků a rolníků a objevoval by se úplně nový sociální útvar. V konkrétní historické situaci rozvoje sovětské společnosti bude splývání dělnické třídy a rolnictva probíhat tak, že princip vlastní dělnické třídy v něm bude hrát rozhodující roli. Osvojení dělnických kvalit, tradic, psychologie představuje hlavní sociálně psychologický výsledek tohoto procesu.

Hovoříme-li o rozhodující roli principu vlastního dělnické třídy v procesu jejího splývání s kolchozním rolnictvem, je třeba zdůraznit, že tento proces povede v příštím desetiletí ke zlepšení podmínek práce a života kolchozníků, jejich kulturní úrovně, zvyků a sociálního postavení jako celku. Historický pokrok je vždy složitou, někdy i dramatickou přeměnou života lidu. Zejména přechod rolnictva k socialismu a jeho další rozvoj v podmínkách kolchozní organizace je spjat s rozbitím odvěké struktury, téměř tisíciletých tradic a představ. Takový obrat není pro milióny lidí snadný a tak, i když se pohyb kupředu v hlavních směrech daří, je nutně také zdrojem určitých rozporů a ztrát. V sovětské společnosti, kde se kolektivizace uskutečnila poprvé na světě v mimořádně krátké době, kde mladé kolchozní rolnictvo na sebe muselo vzít obrovskou část válečných obtíží a poválečné obnovy, byly těžkosti a ztráty samozřejmě pocíťovány silněji než v jiných zemích. To vše však přispělo k tomu, že nutný a nezvratný proces odumírání některých charakteristik rolnického způsobu života již je ukončen. Dosud existující zvláštnosti života kolchozníků jsou takové povahy, že jejich odstranění buď není nutným prvkem splývání dělnické třídy a rolnictva, nebo mají svůj pozitivní charakter.

Překonání sociálních rozdílů mezi dělníky a kolchozníky bude znamenat odstranění těch pracovních a životních podmínek, které doposud kolchozníky v porovnání s dělníky znevýhodňují. To se především týká kvalifikace, výděl-

ků, sociálního zabezpečení, vybavenosti bytů atd. Vývoj v uvedených aspektech usnadňuje růst informovanosti a kulturní úroveň kolchozníků. Šíření současného způsobu života dělníků přitom nevyžaduje, aby byly likvidovány pozitivní stránky rolnické organizace života. V podstatě nejzávažnější z tohoto hlediska je snaha a schopnost mnoha rolníků sladit práci ve společenském a v osobním hospodářství, což je dnes dosti charakteristické i pro dělníky, zejména žijící na vesnici nebo v malém městě. Přiblížení společenského postavení kolchozníků postavení dělníků nemusí při odpovídající sociální politice bránit uchování (i rozvoji) orientace na maximální a různorodou pracovní aktivitu. Naopak, jak vyplývá z Potravinového programu SSSR, osobní vedlejší hospodářství a zahrádkářská družstva budou všemožně podporována.

Je rovněž zřejmé, že sblížování, a později integrace kolchozního a státního vlastnictví nepovedou ke snížení výrobní demokracie, účasti pracujících na řešení hospodářských otázek, ke zmenšení ekonomické iniciativy a podnikavosti. Může se zdát, že takové tvrzení je v rozporu s vyšší centralizovaností všelidového vlastnictví a s větší formální nezávislostí kolchozů v porovnání se státními podniky. Avšak větší složitost národního hospodářství a další růst jeho zespolečenštění vyžadují, aby byl přetvořen ekonomický mechanismus a zavedeny pružnější formy plánování, v nichž se správného spojení centralismu s demokratickým principem dosahuje — jak uvedl s. L. I. Brežněv — na základě intenzivního rozvoje chozrasčotu, samostatné aktivity pracovních kolektivů, široké účasti pracujících na řízení podniku. Tyto tendence jsou posilovány ve všech odvětvích národního hospodářství SSSR. Přitom ve státních podnicích se často rozvíjejí formy spolupráce podniků a účasti pracujících na řízení, které byly původně vyvinuty pro kolchozní sektor naší ekonomiky. Tyto formy byly v předních kolchozech ověřeny v praxi a dokázaly zde svoji účelnost. Jejich faktické rozšíření se však v některých případech opozdilo v důsledku známých faktorů, které na určitou dobu zpomalily rozvoj našeho zemědělství. Reálná úroveň chozrasčotu a účasti pracujících na řízení dnes není ve státním sektoru celkově nižší než v kolchozech. Proto také likvidace rozdílů v postavení dělníků a kolchozníků nemůže z tohoto hlediska kolchozníky poškodit. Připomeňme, že v Potravinovém programu se zdůrazňuje nutnost dalšího rozvoje jak kolchozní demokracie, tak demokratického systému účasti dělníků na řízení sovkozů. Všechno, co nyní prospívá aktivitě a sebeorganizaci pracujících v družstevním systému, se může a musí uchovat i poté, kdy se kolchozníci v zásadě přestanou lišit od dělníků.

3. Sblížování dělnické třídy a inteligence

Spolu s tím, jak se ve všech vrstvách obyvatelstva upevňují podstatné sociální vlastnosti dělnické třídy, dostává se na novou úroveň také sblížování fyzických a duševních pracovníků. Další zespolečenštění a technický rozvoj výroby povedou v blízké budoucnosti k podstatnému zmenšení společenské distance, která mezi nimi je. V nedávné minulosti byly nejtypičtějsími postavami ve struktuře ekonomicky aktivní populace SSSR rolník, který měl 3—4 třídy, dělník se 6—7 třídami a odborník, který se vzdělával 12—15 let. Nyní — a ještě více v blízké budoucnosti — to bude vedle odborníka stále častěji také dělník s úplným středoškolským, a to i odborným vzděláním. V rozvinuté socialistické společnosti, o které nyní hovoříme, tato kulturní integrace odráží zmenšování sociálně ekonomické různorodosti práce, další sblížování fyzických a duševních pracovníků, přechod od jednoznačně dichotomického dělení na dělníky a příslušníky inteligence či zaměstnaneckých kategorií k určitému systému

blízkých (i když ne zcela stejných) sociálně profesních skupin s větší či menší složitostí duševní a fyzické aktivity.

Postupné stírání podstatného sociálního rozdílu mezi dělníky a inteligencí znamená posilovat charakteristiky vlastní dělnické třídy ve společenském životě podobně, jako tomu je v procesu splývání dělnické třídy a kolchozního rolnictva. Díky zvyšování vzdělanostní úrovně si dělníci osvojují některé rysy kultury a chování inteligence. Z hlediska rozhodujících objektivních podmínek života a jimi podmíněných sociálně psychologických vlastností se však věc má jinak.

Sbližování fyzické a duševní práce ve skutečnosti nemění nejdůležitější sociální charakteristiky dělnické třídy. Zvyšování kvalifikace, větší složitost a intelektuální úroveň výrobní činnosti dělníků, růst kulturnosti pouze posilují zespolečenštění jejich práce, kolektivistický charakter rozhodujících životních forem i jejich koncentraci. Jinými slovy, i v procesu sbližování s inteligencí zůstává dělnická třída nejdůležitější oporou komunistické strany, hlavní silou výstavby komunismu.

Růst zespolečenštění a kolektivnosti se dotýká i duševních pracovníků. Zatímco pro dělnickou třídu znamenají tyto přeměny posílení jejích bytostných znaků, pak z hlediska duševních pracovníků jde o změny podstatné. Oslabují se faktory, které odlišují postavení duševních pracovníků od postavení dělníků, přičemž životní podmínky stále větších skupin zaměstnanců dostávají v rozhodujících směrech stejný charakter, jaký mají v hlavních oddílech dělnické třídy. Nejvíce se zatím tento proces projevuje u méně kvalifikované části duševních pracovníků, tj. u zaměstnanců bez odborného vzdělání. Je to pochopitelné, neboť i rozdíly jsou zde menší. Intenzifikace ekonomiky a vědeckotechnický rozvoj práci mnoha příslušníků této kategorie technicky komplikuje, neboť se stále častěji využívá složitých technických zařízení. Taková práce stále méně připomíná nekvalifikovanou duševní práci, jak ji známe z minulosti. Z hlediska výdělku i celkové životní úrovně, stejně jako z hlediska životních podmínek a rodinných vazeb, mají dnes v SSSR zaměstnanci bez odborného vzdělání často blíže k dělníkům než k odborníkům.

Významnější je však skutečnost, že ekonomický a kulturní rozvoj sovětské společnosti vede k tomu, že sociální charakteristiky dělnické třídy se postupně stávají vlastnostmi hlavních skupin inteligence v pravém smyslu slova (odborníků, kvalifikovaných duševních pracovníků). Bezprostřední ekonomickou základnou tohoto procesu je koncentrace stále větší části odborníků v odvětvích materiální výroby. Jestliže ve 40. letech v nich pracovalo okolo $\frac{1}{4}$ všech odborníků, pak na konci sedmdesátých let to byla již více než jedna polovina. Znamená to, že na rozdíl od minulosti, kdy se inteligence skládala převážně z pracovníků kultury, zdravotnictví a řízení, je dnes, a také v budoucnosti bude většina odborníků zapojena do dělnických kolektivů výrobních podniků. Inženýři a technici, ekonomové a konstruktéři jsou v takových kolektivech bezprostředně spjatí s dělníky v jednotném pracovním procesu, plánem a disciplínou, v administrativních a společenských organizacích. Inteligence ve výrobě se spojuje a doslova splývá s jádrem dělnické třídy.

Musíme zde také zdůraznit, že většina sovětské inteligence, včetně jejích nevýrobních složek, je organizována do větších či menších výrobních kolektivů, samozřejmě spolu s pracujícími z jiných sociálně-profesních kategorií. Kromě malého počtu osob svobodných povolání pracují všichni příslušníci inteligence v podnicích a organizacích státního a kolchozního sektoru, a to podle norem pracovního zákonodárství. Ve své činnosti jsou závislí na práci ostatních lidí a sami podmiňují a zprostředkovávají práci stovek a tisíců dalších. Právě tyto

vlastnosti [nikoli tedy jen „technizace“ práce některých skupin odborníků] nejvíce napomáhají všestrannému sblížování inteligence s dělnickou třídou a tím i překonávání takových rysů dřívější buržoazní a maloburžoazní inteligence, jako byly labilita, politická polovičatost a světonázorový eklekticismus, dané jejím objektivním postavením ve společnosti.

Je přirozené, že v souladu s tím, jak jsou překonávány zvláštnosti inteligence jako specifické sociální vrstvy (tím spíše, že ekonomicky, tj. postavením v systému společenské výroby, se zcela přestává odlišovat od dělníků), se pro ni stává charakteristické zvláště intenzivní osvojování tradic a sociální psychologie dělnické třídy a rovněž dělníci aktivněji přijímají kulturní vliv inteligence. V rozvinuté socialistické společnosti, zejména v největších podnicích a ve vědeckovýrobních organizacích (kde spolupracují přední dělnické kolektivy s velkými skupinami odborníků) se vytvářejí podmínky k tomu, aby se ještě rychleji a těsněji než kdykoli předtím spojovaly „nejlepší prvky, které jsou v našem sociálním zřízení — a to za prvé pokročilí dělníci a za druhé lidé skutečně vzdělaní“ [Lenin 1955 : 488].

4. Formování beztřídní společnosti a vedoucí úloha dělnické třídy

Při veškeré různorodosti vzájemných vlivů, složitosti sociální difúze, probíhající při utváření beztřídní struktury společnosti, je hlavní tendencí tohoto procesu změna objektivního postavení pracujících, která napomáhá rozvoji právě těch sociálních vlastností, jež se zrodily a nejvíce se projevují u dělnické třídy. Tato tendence charakterizuje jak překonávání třídních rozdílů mezi dělníky a kolchozníky, tak novou úroveň sblížování dělníků a odborníků. Brát ji v úvahu pomáhá pochopit úzkou vazbu dělnické třídy s budoucí jednotnou asociací socialistických pracovníků, která nahradí rozdělení sovětské společnosti na dělníky, rolníky a příslušníky inteligence poté, kdy se její struktura stane v hlavních, důležitých rysech beztřídní.

Jak známo, beztřídní struktura společnosti v podmínkách rozvinutého socialismu nebude ještě znamenat dosažení plné sociální stejnorodosti. Nejde jen o to, že zde budou dále existovat různé skupiny v nestejném sociálním postavení. Pozůstatky sociální nerovnosti se totiž budou projevovat daleko méně než v třídní struktuře. Důležitější je, že z třídního hlediska bude jednotná asociace pracovníků asociací socialistického, nikoli komunistického typu. Společenská produktivita práce nebude ještě moci zajistit hojnost statků a služeb, která by postačovala pro jejich rozdělování podle potřeb. Práce se ještě nestane pro převážnou většinu pracovníků první potřebou. Proto také bude dále nutné, aby stát kontroloval množství práce a spotřeby, aby působil zákon rozdělování podle práce. Zůstanou ještě nespravedlivé materiální a kulturní rozdíly, podmíněné nerovností individuálního a rodinného postavení, původu, fyzických sil, duševních schopností atd. Krátce řečeno, charakter práce a celkové postavení pracovníků v rámci této, v podstatě beztřídní společnosti, budou stále určovány zákonitostmi socialismu.

Protože výchozí podmínkou utváření beztřídní struktury je integrace státního a kolchozního vlastnictví, je zřejmé, že všichni členové společnosti budou po jejím vytvoření (až do výstavby plného komunismu) spjatí právě s všelidovým, státním vlastnictvím. Z hlediska svého objektivního postavení v systému společenské výroby, typu sociálně ekonomické vazby s výrobními prostředky i charakteru rozdělování se budou pracovníci socialistické společnosti s beztřídní strukturou nacházet v zásadě stejných podmínkách jako dělnická třída v průběhu celé etapy rozvinutého socialismu. V této souvislosti je tedy možné charakterizovat beztřídní socialistickou asociaci pracovníků, která se v SSSR

formuje, jako všelidové pracovní společenství, jež má rodové podstatné rysy dělnické třídy. V tomto smyslu je poznámka B. Engelse o tom, že dělnická třída bude zahrnovat celou společnost, nejen obrazným publicistickým obratem, nýbrž analytickým závěrem, který odráží důležité momenty reálného vývoje socialismu. Z jiného hlediska však tentýž proces znamená dovršení rozvoje dělnické třídy jako zvláštní společenské třídy. Pro analýzu vnitřních vazeb, vnitřního uspořádání beztřídní struktury se stává pojem „třída“ zbytečným. Proto také B. Engels hovořil zároveň o tom, že dělnická třída už nebude třídou.

Pro analýzu některých dalších stránek sociálního rozvoje v blízké budoucnosti je však představa o rozšiřování hranic dělnické třídy v závěrečných etapách její historie, o tom, jak si ostatní sociální skupiny osvojují její světový názor a jak jejich objektivní životní podmínky dostávají určité dělnické rysy, nemálo cenná. Zvláště důležité je, že dovoluje ještě v etapě rozvinutého socialismu organicky zapojit nová teoretická zobecnění týkající se vytváření beztřídní struktury společnosti do systému tradičních tezí marxismu-leninismu o třídních silách komunistické výstavby, o vedoucí úloze dělnické třídy ve společnosti do plného vítězství komunismu.

Třídy v naší zemi mizí. Avšak jejich vzájemné vztahy stále zůstávají určujícím faktorem světového vývoje. Z tohoto hlediska vystupuje všechen sovětský lid jako zvláštní oddíl mezinárodního dělnického hnutí, jako jedna z hybných sil světového revolučního procesu, v jehož centru stojí dělnická třída celého světa. Čím více se posiluje semknutost všech pracujících okolo dělnické třídy, tím výrazněji vystupuje do popředí i toto objektivní postavení sovětského lidu v třídním zápase současného světa.

Nejde však jen o rozdělení třídních sil v mezinárodním měřítku. Proces utváření beztřídní struktury je zároveň procesem rozšiřování některých dělnických podmínek života na všechny pracující. Nejdůležitější sociální a politické formy společenského života, jimiž se konkrétně projevuje zvláštní úloha dělnické třídy, se uchovávají a budou se rozvíjet dokonce i poté, kdy zmizí třídní rozdíly odlišující dělníky od ostatních pracovníků socialistické společnosti. Beztřídní struktura, utvářející se v rozvinuté socialistické společnosti, není v žádném případě beztřídní proto, že s jejím vznikem zmizí sociální faktory, jež z dělnické třídy činí budovatele socialismu. Dělnická třída zde zaniká jako samostatný společenský organismus právě proto, že všechny ostatní třídy a vrstvy přijímají její základní třídní znaky a tím se od ní přestávají z třídního hlediska odlišovat. S tím souvisí i posilování všelidového charakteru ideologie a světového názoru dělnické třídy.

Všechny tyto procesy jsou zákonitým předpokladem upevňování vedoucí úlohy komunistické strany, která si i poté, co se stala stranou všeho lidu, uchovává dělnický třídní charakter svých konečných cílů a podstatných rysů své ideologie a politiky. Vedoucí společensko-politická role komunistické strany vyjadřuje vedoucí postavení dělnické třídy ve výstavbě komunismu. Uchování a posílení role strany ve společnosti s beztřídní strukturou tak zároveň znamená, že v historické perspektivě zůstane budování komunismu celosvětovým dějinným posláním dělnické třídy až do jeho úplného vítězství, a to i v těch fázích, kdy se z hlediska hlavních třídotvorných kritérií přestanou od dělníků odlišovat ostatní pracující.

Až bude vytvořena beztřídní struktura a všichni pracující vytvoří socialistickou asociaci pracovníků s charakteristikami dělnické třídy, pak se v naší zemi dále rozšíří a upevní možnosti realizace budovatelského poslání dělnické třídy, tj. výstavby komunismu. V procesu sblížování tříd a vrstev sovětské společnosti a sjednocování životních podmínek všech pracujících s podmínkami dělníků narůstají sociální síly, jež jsou schopny řešit stále složitější problémy inten-

zifikace ekonomiky a jejího dalšího zespolečnění, zvyšování životní úrovně, rozšiřování demokracie, rozvoje kultury a socialistického způsobu života. Je pochopitelné, že posilování dělnických rysů v životních podmínkách všech členů společnosti představuje jen část předpokladů nutných pro řešení těchto úkolů. Dokonce i možnosti, jež objektivně z tohoto posilování plynou, budou realizovány pouze na základě odpovídající sociálně ekonomické, kulturní, organizační a kádrové politiky. V takovém případě se však stanou mocným faktorem společenského pokroku.

5. Industriální jádro dělnické třídy jako sociální jádro společnosti

Z nepochybné tendence dosáhnout zásadně nové úrovně sociálního postavení sovětského lidu nelze činit závěr, že objektivní role a možnosti všech skupin budou v podmínkách beztřídní společnosti stejné. Pokud bude tato společnost socialistickou, tj. sociálně ještě ne zcela stejnorodou, přínos jednotlivých skupin k jejímu ekonomickému, sociálnímu a kulturnímu rozvoji nebude plně rovnocenný. I když se tyto skupiny budou od sebe lišit daleko méně, než dnes platí pro dělnickou třídu, kolchozní rolnictvo a inteligenci, určité rozdíly se ještě uchovávají. Tato skutečnost má velký význam pro zkoumání perspektiv rozvoje dělnické třídy v nejbližších desetiletích a zejména pak její zvláštní úlohy ve všech etapách výstavby komunismu.

Beztrídní struktura socialistické společnosti se bude v určitých rysech formovat na stejných sociálně ekonomických a kulturních základech jako struktura současné dělnické třídy. Beztrídní struktura budoucí společnosti bude v jistém smyslu připomínat vnitrotřídní strukturu dnešní dělnické třídy. Dělnická třída jakoby vtiskne pečeť společenskému uspořádání i v době, kdy už nebude samostatnou třídou, třídou ve vlastním smyslu slova. Můžeme předpokládat, že z prvků beztrídní struktury budou mít největší význam dva typy sociálněvýrobních skupin: skupiny lišící se složitostí, kvalifikovaností a funkčním obsahem práce a skupiny rozdělené podle odvětví a materiálně předmětného obsahu práce.

Rozdělení podle složitosti práce a kvalifikace v beztrídní společnosti navazuje na dnešní dělení na fyzické a duševní pracovníky, tvoří však jedinou řadu s mnoha přechodnými stupni. Přiblížit si ji můžeme v podobě tří kategorií pracovníků: 1. pracovníků vykonávajících relativně jednoduchou, převážně fyzickou práci, 2. pracovníků vykonávajících složitou, kvalifikovanou práci s fyzickými i duševními prvky, 3. pracovníků vykonávajících zvláště složitou, v podstatě vysoce kvalifikovanou duševní a organizační práci. Pracovníci druhé skupiny již dnes představují — a tím spíše budou představovat v budoucnu — podstatnou část ekonomicky aktivní populace.

Sociální význam odvětvových rozdílů se rovněž i v budoucnosti zachová. Analýza probíhajících tendencí však ukazuje, že stále méně půjde o formální odvětvovou příslušnost a více o reálný předmětný obsah práce, jeho objekt a podmínky činnosti. Z tohoto hlediska je možné ukázat tendence budoucích změn na následujících základních skupinách pracovníků, lišících se odvětvovou příslušností a materiálnětechnickými podmínkami práce: 1. zemědělství pracovníci, pro něž jsou hlavním předmětem práce prvotní, takřikající přirozené, biologické objekty, 2. pracovníci industriálního typu, jejichž hlavním předmětem práce jsou materiální objekty, které již prošly předběžným zpracováním, stroje, mechanismy, zařízení atd. [tj. vykonávající práci bezprostředně spjatou se zpracováním surovin i hotových výrobků, stavebnictvím, nákladní dopravou apod.], 3. informační pracovníci, kteří pracují hlavně se znakovými systémy a zařízením pro jejich zpracování, 4. pracovníci služeb, kde hlavním objektem práce

jsou samotní lidé, spotřebitelé hodnot a služeb. Nejpočetnější skupinu dnes představují industriální pracovníci, kteří jsou v současných podmínkách jádrem dělnické třídy. I když tato skupina nebude nadále růst rychleji než ostatní, je nepochybné, že zůstanou základní skupinou ve struktuře ekonomicky aktivní populace do konce našeho století.

Překonání třídních hranic bude znamenat sblížení všech skupin ve společnosti, zvětšení sociálního potenciálu a tvořivých možností každé z nich. Analýza objektivního postavení sociálněvýrobních skupin však přesto opravňuje k závěru, že některé z nich budou v dohledné perspektivě zvláště silně působit na společenský rozvoj, že sociální procesy budou v těchto skupinách probíhat rychleji a úplněji než v ostatních.

Domníváme se, že v rámci socialistické beztřídní struktury se uchovají jisté důležité skupiny, které budou tvořit jakési její sociální jádro, sociální centrum a osu společnosti. Oprávněně můžeme tvrdit, že v průběhu nadcházejícího rozvoje rozvinutého socialismu v naší zemi (jak při přechodu k beztřídní struktuře, tak v období jejího dalšího zdokonalování) budou v této úloze vystupovat sociálněvýrobní skupiny, které nyní představují jádro dělnické třídy. Princip vlastní dělnické třídě se při přechodu k beztřídní struktuře posiluje nejen v důsledku rozšiřování dělnických rysů v postavení všech pracujících a růstu úlohy strany dělnické třídy, jejíž ideologie a morálka se stávají majetkem všeho lidu. Posiluje se také proto, že samotná beztřídní společnost se v určitém smyslu formuje podle struktury dělnické třídy, přičemž její jádro se přeměňuje v sociální jádro společnosti.

Je známo, že sociálně ekonomické jádro dělnické třídy v rozvinuté socialistické společnosti představují kvalifikovaní dělníci industriálních odvětví — průmyslu, stavebnictví a dopravy. Jádro současné dělnické třídy odpovídá v dříve uvedeném systému sociálně výrobních skupin kvalifikovaným pracovníkům, kteří spojují prvky duševní a fyzické práce, jsou zaměstnání v materiální výrobě a vykonávají především práci industriálního a informačního typu. V současné době patří tito pracovníci k dělníkům. Jejich třídní příslušnost postupně ztratí význam, avšak zvláštnosti sociálně ekonomického postavení, vyplývající z bezprostředního sepětí jejich práce s materiální výrobou, se uchovávají i v budoucnosti. Tyto zvláštnosti nás opravňují předpokládat, že zůstanou sociálním jádrem společnosti i v období, kdy její sociální struktura v SSSR v zásadě získá beztřídní charakter. V této souvislosti je zvláště důležité obrátit pozornost na několik momentů.

Za prvé, v dohledné budoucnosti, v každém případě v průběhu osmdesátých a devadesátých let, budou kvalifikovaní pracovníci industriálního a informačního typu hrát hlavní úlohu v rozvoji společenské výroby. Není ovšem vyloučené, že v průmyslu se bude jejich podíl zmenšovat. Protože se však ve stejnou dobu zvýší význam tohoto typu práce v ostatních odvětvích, pracovníci uvedené skupiny budou stejně jako dříve vykonávat ty nejmasovější, nejpočetnější profese. V tomto smyslu si zachovají ve výrobě prvořadou důležitost.

Za druhé, i když utvoření beztřídní struktury povede k rozšíření takových dělnických kvalit, jako je kolektivnost, organizovanost, ukázněnost, u všech pracujících, pracovníci spojující prvky duševní a fyzické práce industriálního a informačního typu budou ještě dlouho vyspělejší než příslušníci ostatních skupin. Bude pro ně charakteristická vysoká koncentrace, daná jejich zaměstnáním ve velkých podnicích, budou úzce spjati s pokrokovou technikou, s prací, jejíž prvky mají bezprostředně kolektivní charakter. Tyto zvláštnosti objektivního postavení se budou nepochybně projevovat i v jejich sociální aktivitě. Charakter výrobní činnosti této skupiny povede k dalšímu zvyšování její

vzdělanosti, takže značnou část budou v blízké budoucnosti představovat odborníci. Je pochopitelné, že kulturní růst zvýší potřebu společenské iniciativy industriálních pracovníků. Vysoká koncentrace, vědomí síly velkých pracovních kolektivů a také zvýšený pocit nezávislosti, daný příslušností ke klíčovým, nepostradatelným profesím, budou realizaci této potřeby usnadňovat. V důsledku toho se industriální pracovníci stanou v budoucnu hlavní zálohou sociální aktivity, tj. tím, čím je dnes industriální jádro dělnické třídy.

Za třetí, na základě objektivního postavení dělníci (v budoucnosti pracovníci) industriálního a informačního typu silněji pocítují bezprostřední, přímou zainteresovanost na urychlení sociálního pokroku, na dalším rozvoji a zdokonalování výrobního mechanismu a sociálních vztahů socialistické společnosti. Tito pracovníci jsou ve své většině zaměstnáni ve velkovýrobě, založené na rozsáhlé dělbě práce. Jejich činnost je zespolečňována v takové míře, že ve většině případů nemohou nijak nakládat s jejím produktem; i tento produkt sám je častěji předmětem ne osobní, ale výrobní spotřeby. Znamená to, že zásadního zlepšení svých životních podmínek mohou dosáhnout pouze na základě růstu společenské výroby a celkové životní úrovně. To platí i pro ostatní sociálněvýrobní skupiny. V některých případech však mají pracovníci služeb a někteří vedoucí kolektivů možnost radikálně zlepšit své postavení individuálním způsobem, nezávisle na zvýšení životní úrovně ve společnosti. Taková možnost vzniká, když zaostávání v rozvoji služeb a ve výrobě spotřebního zboží vyvolává deficity různého druhu, porušuje společensky nutnou vazbu mezi reálným pracovním vkladem jednotlivých pracovníků, odměnou za jejich práci a faktickou spotřebou. V takových podmínkách vznikají v systému rozdělování „skuliny pro příživnictví, úplatkářství, spekulaci, bezpracné příjmy“ [XXVI. sjezd 1981 : 60].

Za čtvrté, objektivní podmínky práce a života pozitivně ovlivňují i úlohu kvalifikovaných pracovníků industriálního typu v kulturním rozvoji společnosti. Jde tu o kulturněmorální důsledky zvláštností v postavení těchto pracovníků, které z nich činí nejmocnější sílu společnosti a nejtěsněji spojuje jejich objektivní zájmy s dalším rozvojem socialismu. I v další perspektivě budou jejich životní podmínky napomáhat reprodukci, podpoře a rozvoji takových důležitých hodnot socialismu, jako je kolektivismus, úcta k poctivé práci, uvědomělá disciplína, podřízení menšiny většině při zachování práva menšiny vyjádřit své názory apod. V rozvinuté socialistické společnosti si hodnoty socialismu přirozeně osvojují všechny sociální skupiny. U dělníků (později pracovníků) industriálního typu se však tento proces může rozvíjet plněji, rychleji a intenzivněji. A co je ještě důležitější — životní podmínky těchto pracovníků napomáhají harmonickému a vyváženému osvojování všech hodnot. Jejich životní zkušenost je učí účtět k práci, přičemž obohacování jejího obsahu vede k pochopení pracovní činnosti jako životní potřeby, jako hodnoty o sobě. Práce zde však obvykle není jediným zájmem. Spolu s ní se přirozeně rozvíjí pochopení významu rodiny a výchovy dětí, hodnoty vysoké životní úrovně, zábavy, volného času apod. Postavení industriálních pracovníků ve výrobě podmiňuje jejich zaměření na kolektiv, organizaci a sebeřízení, disciplínu a aktivitu. Vysoká úroveň jejich vzdělanosti a celkové vyspělosti, objektivně daná charakterem výroby, zároveň usnadňuje formování pozitivního vztahu k iniciativě v kolektivu, přesvědčení o právu každého člena kolektivu mít svůj názor, potřeby cítit se jako strážce svého osudu.

Některé další sociálněvýrobní skupiny jsou v poněkud jiné situaci. U lidí vykonávajících málo kvalifikovanou práci, již odpovídá i nízká kulturní úroveň

(a takové skupiny budou existovat ještě dosti dlouho, zejména v zemědělství) se obtížněji vytvářejí orientace na uvědomělou kázeň a společenskou aktivitu, i když některé jiné hodnoty, jako je třeba pracovitost, úcta k pracovním a rodinným povinnostem, se zde mohou rozvíjet více než dříve. Podmínky života pracovníků služeb jsou příznivé pro osvojování a rozvoj iniciativy a podnikavosti, zároveň však vedou často k přehnané orientaci na spotřebu a brání rozvoji společenské aktivity. Dokonce i v různých skupinách inteligence, nehledě na její poměrně nejvyšší kulturní úroveň, jsou podmínky pro vyvážený rozvoj hodnotového systému méně příznivé než u kvalifikovaných industriálních pracovníků. Lidé vykonávající složitou duševní práci se často zaměřují na tvořivost tak intenzivně, že tato orientace brzdí rozvoj jiných důležitých hodnot; u některých řídicích pracovníků vzniká podobná situace v důsledku zvýšené společenské aktivity, orientace na úspěch apod.

Nebudeme zjednodušovat. Společnost se nemůže skládat jen z lidí, jejichž hodnoty se rozvíjejí vyváženým způsobem. Zdravý společenský vývoj vyžaduje, aby byli také lidé, kteří se chtějí plně oddat jedné věci — buď práci, rodině, nebo tvorbě. Normální fungování a rozvoj společnosti je však možný jen tehdy, jestliže takový nutně nevyrovnaný svět hodnot nepřevládne. Základ, osu a centrum morální kultury musí představovat vyvážený systém hodnot a orientací. Zvláštní úloha kvalifikovaných pracovníků industriálního typu spočívá v tom, že na základě svého objektivního postavení mohou dříve než kterákoli jiná sociální skupina představovat prostředí, v němž se utváří, uchovává, podporuje a rozvíjí vyvážený systém morálních hodnot a orientací. Z tohoto hlediska plní uvedení pracovníci v socialistické společnosti stejnou funkci, jakou mělo v dřívějších epochách rolnictvo („lid“ v pojetí ruských klasiků).

Poznamenejme však, že zde všude vědomě hovoříme o tom, že objektivní podmínky vytvářejí pouze možnost vyváženého rozvoje hodnotového světa v jádru dělnické třídy. Tato možnost se neuskutečňuje živelně. Právě naopak, živelný rozvoj často vede k deformaci hodnot i k šíření negativních hodnot a jevů. Jasně o tom svědčí problém pití v dělnickém prostředí, na jehož závažnost bylo upozorněno na XXVI. sjezdu KSSS. K tomu, aby se možnost formování vyváženého systému hodnot stala skutečností, je nutná vědomá a aktivní výchovná činnost lidí, organizací a institucí. K tomu je třeba vynaložit značné úsilí a vytvořit hodně sociálních předpokladů. Takové úsilí se však vyplácí, neboť bude účinně napomáhat tomu, aby se jádro dělnické třídy, postupně se měnící v sociální jádro beztřídní asociace socialistických pracovníků, stalo vyváženým centrem, osou morálního rozvoje společnosti.

Znovu podtrhněme, že hlavní tendence sociálního rozvoje sovětské společnosti je spjata s další integrací skupin, které ji tvoří. I když kvalifikovaní industriální pracovníci budou hrát zvláštní ekonomickou, sociální a kulturní roli, rozdíly mezi nimi a ostatními skupinami budou ve společnosti s beztřídní sociální strukturou mnohem menší než dnes (nemluvě už o objektivních rozdílech, které byly mezi jádrem dělnické třídy a ostatními vrstvami společnosti v prvních etapách socialistické výstavby). V souladu s tím se budou lišit i společenskopolitické formy odrážející zvláštní sociální postavení pracovníků industriálního typu. V beztřídní společnosti bude například sotva nutné brát v úvahu příslušnost k této skupině v kádrové politice, při doplňování různých organizací. To však neznamená, že opírat se o sociální jádro společnosti vůbec ztratí praktický politický smysl. Jádro v beztřídní společnosti představuje prostředí, kde se procesy společné všem skupinám budou rozvíjet nejplněji, nejvýrazněji a nejrychleji. Odtud budou vycházet impulsy pro další sociální po-

krok, zde se budou nejčastěji rodit přeměny, které později obsáhnou celou společnost.

Pochopení této skutečnosti bude proto nutnou podmínkou vypracování vědecky zdůvodněné politiky, určující efektivitu fungování a rozvoje společnosti, která vědomě řídí běh svého sociálního života. Čím dále půjde naše země po cestě k beztřídní společnosti, tím výrazněji se bude politika strany při rozpracování sociální strategie a taktiky opírat o procesy rozvíjející se v jádru společnosti.

Přeložil Jiří Večerník

Literatura

XXVI. sjezd KSSS. *Dokumenty a materiály*. Praha, Svoboda 1981.

Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 33*. Praha, SNPL 1955.

Marx, K. — Engels, B.: *Spisy, sv. 19*. Praha, NPL 1966.